

Revista
de
Filologia
Valenciana

11

Valencia 2004

LA TERMINOLOGIA VALENCIANA DE LES PATOLOGIES INFECCIOSES I PARASITÀRIES EN ELS TEXTS MIGEVALS DE MENESCALIA

per VICENTE DUALDE PÉREZ

Real Academia Nacional de Ciencias Veterinarias

1. Introduccio.

En un treball anterior, publicat en el numero dos d'esta revista, corresponent a l'any 1995, nos ocuparen del significat d'alguns termes valencians del llenguatge anatomic, que figuren en els texts migevals de menescalía. En este treball anem a referir-nos a aquells relacionats en les patologies infecciosa i parasitaria que es troben en els texts i documents migevals de menescalía que hem tingut ocasió de consultar i que es ressenyen en la bibliografia que acompanyem.

Considerem important donar a conèixer el significat d'estes terminologies, perquè hem observat que en bon numero de casos, al pretendre averiguar-ho valent-nos dels diccionaris a l'ús, no nos han resolt els dubtes, per la seua poca precisió, o lo que es pitjor, perquè donen un significat que no es correspon en la realitat anatómica o clínica de la paraula buscada.

Aço últim ya nos ocorregue en el nostre primer treball sobre termes anòmics, ades indicat, puix per eixemple el vocable *tudell*, el definix Corominas¹ com alguna part de la ma o del peu del cavall, lo qual es quasi no dir res, i Alcover² l'identifica com a una variant ortogràfica de *turmell*,

¹ Corominas, J. *Diccionari etimologic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona, 1983.

² Alcover, A. M^a. et al., *Diccionari Català, Valencia, Balear*. Deu volums. Palma de Mallorca, 1978-1979.

lo que es pijor, puix no te res a vore en el turmell ya que en realitat es tracta com allí diguerem del *corion* o *dermis podal*, part sensible i molt vascularisada situada dins de la caixa cornea del caixco, que regula el seu creiximent. I dins de la terminologia que ara nos ocupa, podem citar com a eixemple el cas del proces denominat *adives* que per ser el que ara es coneix com a *papera del cavall* es definit per Alcover³ com una inflamacio de les glandules parotides, per creure que es semblant a la papera humana, quan en realitat es l'infeccio per un estreptococo dels ganglis linfatics submandibulars del cavall, que no tenen res a vore en cap dels tres parells de glandules salivars. Per la seua part Corominas⁴ se llimita a dir que es una inflamacio de la gola, lo qual tampoc es exacte, puix no es tracta de cap faringitis.

Des d'ara, no obstant lo dit, volem deixar clar que no es la nostra intencio censurar als autors de tan prestigiosos diccionaris, entre atres raons perque no som ni pretenem ser filolecs, ya que lo unic que desigem en la nostra aportacio es aclarir alguns conceptes que creem sols poden ser interpretats correctament (i no sempre) per persones coneixedores de la patologia animal.

Hem d'aclarir des d'un primer moment, que la nostra tasca no ha segut facil, degut a les següents circumstancies:

1. A l'escassa atencio que moltes voltes se presta a la sintomatologia que en ocasions es imprecisa i ambigua, lo qual no permet establir un criteri clar sobre la naturalea del proces descrit.

2. Perque a voltes se consideren malalties diferents algunes que hui sabem que tenen la mateixa etiologia.

3. Al contrari, alguns processos que s'agrupaven en una unica entitat nosologica per la seua similitut sintomatica, hui sabem que en son varis, en diferent etiologia.

4. Tambe influix l'incorrecte coneiximent que es tenia de les causes de la malaltia, de modo molt particular, en el cas que nos ocupa, de les malalties degudes a parasits i microbis.

Per tot això, hem d'advertir que per a alguns termens de difícil interpretacio, senyalarem les possibilitats que deguen ser tingudes en conte sobre el tipo de patologia que puga correspondre a la paraula en la que es designa una determinada malaltia.

³ Corominas, J. *Opus cit.* en 1.

⁴ Alcover, A.M. et al., *Opus cit.* en n. 2'

Conve també recordar ara les paraules que escriviren en el nostre aludit treball sobre terminologia anatómica. Diem allà que alguns termes del llenguatge menescalesc procedien del llatí vulgar assimilats després en *romanç valencià* i que a més, com diu el professor Barcia Goyanes⁵ si una llengua culta es assimilada per una altra vulgar, per mig d'un procés d'adaptació, tal com ocorre a partir del llatí en les llengües romaniques, com el valencià, molts termes poden no procedir de la traducció dels cults sino de l'utilització dels ja existents en esta llengua, norma que inclús podria arribar a ser obligada si l'autor volia fer-se entendre en una època en que no existia cap tipus de llenguatge científic oficial. Esta circumstància es volia incrementada en la terminologia menescalesa perquè els antics textos anaven dirigits en gran mida a persones no professionals que a més introduïren gran nombre de vulgarismes i perquè els menescals des del punt de vista de la seua formació no foren mai *llatinistes* sino *romancistes*⁶. D'altra banda, la menescalia heretà una important terminologia d'origen arap, i fins el propi nom «*albeitar*», equivalent al nostre *menesca*, té també este origen.

Passem puix ja, ordenant-los alfabèticament a comentar el significat d'alguns termes valencians relacionats en les patologies infeccioses i parasitàries dels textos i documents medievals sobre menescalia, advertint que en varis d'ells dedicarem també algun comentari a la versió castellana de dita època, quan esta nos aporte, pel seu arcaisme, alguna consideració important per al nostre propòsit. Per últim, farem referència als termes *contagi* i *febra* estretament vinculats a les malalties infeccioses i parasitàries⁷.

2. Patologies infeccioses i parasitàries.

ADIVES

Cast: adivas.

Var. ort.: uiues, uives, adjues.

Sin.: papera.

⁵ Barcia Goyanes, J. J. «Los orígenes de la terminología anatómica en las lenguas catalana y valenciana». *Medicina Española*. Tom 82, 1983, p. 121.

⁶ Dualde Pérez, V. *Historia de la albeitería valenciana*. Valencia 1997.

⁷ En el text s'ha fet ús de les següents abreviatures: Cast: castella, Com. i eixem.: comentari i exemples, Etim.: etimologia, Sin: sinònims, Var. ort.: variants ortogràfiques. Les abreviatures o sigles corresponents als manuscrits i textos figuren per a cada u d'ells en la bibliografia.

Etim.: de l'arap *ad-diba* (DCVB).

Com. i eixem.: En el terme *adives* o *uiues*, designaven els nostres menescals la denominada *papera* o *adenitis equina*, malaltia infecto-contagiosa produïda pel *Streptococcus equi*, caracterisada per l'inflamació aguda dels ganglis límfatics submandibulars que patixen un considerable augment de tamany i posterior supuració.

Ya en els texts del segle XIII trobem datat el terme *uiues*.

Les *uiues* son glanoles que nexen entre los cap dell caual de cascun part sots les barres, e auogades son per reuna del cap estrenyents en tal manera el passament d'la gola que apenes pot lo caual menygar, ne boure, ne elenar (TB, fol. XCII).

Es de destacar la confusió entre ganglis límfatics i glandules (*glanoles*), paraula que com vegem es l'utilisada per a designar-ne aquells. Possiblement en el terme *glanoles* incloïen no a soles als ganglis límfatics, sino també a les glandules salivars i a la glandula tiroides, formacions anatómiques, que sense dubte confonien entre elles; donant també lloc com hem dit, a que alguns diccionaris (DCVB) identifiquen a les *adives*, per la seua sinonímia de *papera*, en la *parotiditis* humana, vol dir en l'inflamació de les glandules salivars *parotides*.

La confusió en la glandula tiroides es tal volta lo que dona lloc a proscriure l'extirpació de les *glanolas* que nos ocupen, tal com vorem a continuació;

Una malaltía se fa als caualls que nomenen *adjues*, e fas de sobre abundament de sanch. Ay alguns homens que fenen lo cuyro ab un coltell prop lo cap a la fi del coll e gratenli ab la punta del coltell o ab les ungles e trahenlin vnes glanoles ques fan a tots los caualls naturalment. Açó es cosa de gran perill ... (MDP, fol. XXII).

Evidentment, l'extirpació del tiroides, que es lo que suponem en fonament, de lo que es tractava, no podia acabar mes que en la mort de l'animal.

Tambe en el segle XIII se documenta el terme «*adivas*» en alguns texts castellans de menescalia.

Fazese a los cauillos una enfermedad quel disen *adivas* e facense de abundancia de sangre e ay algunos omens que estan[do] esta dolencia en el cuello do se ajunta la cabeza, quel fienden el cuero con un cuchillo e arescanle con la punta e sacanle dende unas landras que se fazen a todos los cauillos, e esto es cosa de grande peligro (LCS).

Es evident l'existència d'un plagi entre els dos últims textos transcrits; però aço en dita època era molt corrent, lo que no lleva merit algu als seus autors, donat que gracies als seus manuscrits, se difongueren els coneiximents de menescalia; sent ademes possible, que alguns d'estos texts, foren, mes que plagis, transcripcions directes del mateix llibre llatí o italià, i inclús arap, donat que d'estos texts prengueren molts coneiximents els nostres menescals.

La malaltia, com hem pogut vore, s'atribuïa, seguint una volta mes les doctrines hipocràtiques, a l'exces de sanc i humors gelats que corroïen les citades *glandes*, en les que produïen unflament, dolor i supuració⁸.

ALVARAÇ

Cast.: abarazo, albaráz, blanca morfea.

Var. ort.: alvaras, alveras, aluaras.

Sin.: mezillo, mezal, messell.

Etim.: de l'arap *al-baraz* = lepra (DME i DRAE).

Com. i eixem.: No resulta gens fàcil identificar esta malaltia en algu dels processos infecciosos o parasitaris que hui coneguem. Segons els texts de l'època es tractava d'una dolència cutànea, espècie d'herpes, caracterisada per l'aparició de taques blanques, escatoses, en alopecia i escas prurit, sense ulceracions, localisada casi exclusivament en aquelles regions que posseïxen la pell mes fina i sense pel (al voltant dels ulls, escrot, regio perineal, morrera, etc.)

Ya des de l'Edat Mija es considerava a l'*alvaraç* una malaltia contagiosa, capaç de transmetre's d'un animal a un altre i d'estos a l'espècie humana.

Axi es fa per gratarse un cauall ab altre e com beuent aygua corrent, si esta desus beuent aquell cauall que te l'*alvaraç*, e laltre dejus, e per metre lo fre dun cauall en altre quey haia de les baues fresques. Encara

⁸ La doctrina hipocràtica per a explicar l'orige de les malalties, basada en el desequilibri orgànic dels *quatre humors* (flema, sanc, melancolia o bilis negra i colera o bilis groga) en combinació en els *quatre elements* (aire, aigua, foc i terra) imperà durant sigles en les obres de menescalia (Vid. Cap. I de la Tercera Part, de la nostra *Historia de la Albeyteria Valenciana*, p. 227).

ques troba que si lo caualler usa molt [de] caualcar aytal cauall que sia *aluarasat*, ques pegua a ell la malaltia e maiorment en stiu quant sua lo cauall ... (MDP, fol. XXXV).

Tambe es considerava que la malaltia podia adquirir-se per herencia, pensant que quan se transmetia d'esta manera, el proces era de major gravetat.

La malaltia que dien *alvaraç* se fa per linage e esta es la pijor que vol dir hom ... (MDP, fol. XXXV)

Coincidiria esta etiologia en l'opinio actual de que per a algunes formes d'eczema, se pot transmetre una predisposicio de naturalea alergica, especialment per als *eczemes d'estiu*⁹.

I no faltaren tampoc autors que admeteren un contagi de tipo sexual, fet que destaquen alguns texts migevals castellans.

Otro si, se face [*alvaraç*] porque los cauallos fazen forniçio con yegas que aian feito forniçio con algunos cauallos que aian esta malaltia ... (AS, Cap. XXII).

En totes estes senyes podem preguntar-nos ¿que era realment *l'alvaraç*? Alguns diccionaris antics de veterinaria que repleguen este vocable, li donen el significat *d'herpes*; en eixe cas podria tractar-se del nomenat *herpes viric tipo I*, de tendencia epiteliotropa en lesions i contagiositat pareguda a les descrites en *l'alvaraç*. Pero en els cavalls seria mes logic parlar d'eczema; en eixe cas es tractaria d'algú de tipo furfuraceu o escatos, de naturalea cronica.

El fet de que la malaltia es transmitixca pel coit induix a pensar que podria tractar-se de les plaques cutanees del segon periodo d'evolucio de la malaltia nomenada *durina*, produida pel parasit *Trypanosoma equiperdum*, opinio que sustentà Sanz Egaña¹⁰; pero s'opon ad este criteri el contagi a l'especie humana, no receptiva al tripanosoma de la durina, i l'aspecte de les lesions cutanees, blaucues i furfuracees i molt localisades en els llocs de pell fina; son detalls que no es donen en les de la durina.

Cap encara la possibilitat de que es tractara d'alguna forma de tinya (*tinya tonsurant*), donat l'aspecte furfuraceu de les lesions escatoses, lo

⁹ Carda Aparici, P. *Patología clínica veterinaria*. Tom II, pag. 42. Biblioteca de Biología Aplicada. Madrid, 1960

¹⁰ Sanz Egaña, C. «Noticias acerca de la medicina de los animales en la España cristiana de la Edad Media». *Rev. de Higiene y Sanidad Pecuarias*. T. XXVI, n° 1-2, giner-febrer 1936, p. 53.

que també estaria d'acort en el sinònim de *blanca morfea*, donat que *morfa* del mateix origen que *morfea*, és un fong parasit de les fulles dels cítrics (DRAE), però s'opon a esta opinió la transmissió pel coit encara que no la del contacte directe animal-animal i animal-persona, quan es cavalca.

Es ara important referir-nos al terme *mesell* o *mezel* que figura com a sinònim *d'alvaraç* en alguns texts.

La malaltia que dien *albaras* (...) però que vol dir com *mesell* e atres [vegades] is fa per gratarse ... (MAP, fol. 116 vto.)

La malaltia que dien *alvaraç* (...) que vol dir *mezel* e axis fa per gratarse ... (MDP, fol. 39).

Fazense a los cauillos una malautia que disen *aluaras*, tanto quiere dezir como *malato* o *mezillo*. E faztse lo mas de ... (AS, cap. XXIII).

Esta relació *alvaraç-mesell* s'establí a través de l'etimologia, arap *albarras* = lepra (vid. el terme *mesell*), quan en realitat cap de les dos malalties tenen res a veure en la verdadera lepra, a la que no són receptius els equits. El terme *mesell* o *mezel* es utilitzat ací, com en atres ocasions, en el sentit de *miserable*, pel caràcter repulsiu que tenien les manifestacions cutànies de la malaltia, com se pot veure en el següent text castellà del segle XVI:

Esta enfermedad /*albarazo*/ es aborrecible al dueño y a todos los que la ven y aun el cauillo que la tal enfermedad tiene pierde del valor (...) (AFR, fol. XVIII).

En resum: Nosaltres pensem que tal volta lo que ocorre és que en el nom *d'alvaraç* se designaven diferents processos que posseïen lesions cutànies semblants lo qual podria explicar les aparents contradiccions etiològiques i simptomàtiques entre uns i atres i perquè en uns casos els albarços curaven fàcilment (quasi espontàneament), i en uns atres eren rebels a tot tractament.

CIMORRA

Cast.: cimorra.

Var. ort.: chimorra, chimora.

Sin.: cuquas volable, verme.

Etim.: d'origen incert, tal volta designà originàriament la *modorra*. Pot prendre's del baix llatí *chimorrea* (DEC); també compost del grec *kryos* = gelat i *rheo* = fluir, manar.

Com. i eixem: La *cimorra* o *chimorra*, cap identificar-la en la forma nasal i/o pulmonar del «*muermo*» o *vorm* (vid. esta paraula) i es caracterisava per la destilació muco-purulenta de les narines, en noduls i ulceracions en la mucosa nasal i manifestacions de neumonia quan afectava al lleu.

Ya en el segle XIII se documenta esta malaltia en els manuscrits valencians de menescalia.

Chimorra es malaltia d'auallant dell cap dell caual refredat, uinent e d'escorriment d'reuma per les narils continuament axi com aygua, amenant humors fredes (...) per la qual rao lo caual gita pels nars tota la humiditat del cap ... (TB, fol C).

Admetien els menescals que la *cimorra* podia deure's tambe a una complicació d'una malaltia a la que nomenaven *cuquas volable* o *verme volable* del que tambe consideraven responsable a l'afecció cutanea a que nomenaven *lamparons* (vid. esta paraula).

E auegades se deue de malaltia que hom apella verme o cuquas volable, [e] carregali tant que per poch lo caual no pert les narils de la gran humyditat. E aquesta malaltia apella hom *cimorra*. (MDP, fol. XXVIII).

Contra lo verme volable que es en lo cap del caual e ajusta'y humors corrupudes axi que es necessari que hom traga aquelles males humors de fora (...) y si lo verme volable se torna a una malaltia que dien, o's nomena *chamorra*, que souent se torna en aquella malaltia ... (MDP, fol. XXII)

CUCS

Cast.: gusanos, lombrices, vermes.

Var. ort.: cuchs.

Sin.: verms.

Etim.: del llatí *coecum* = pinyol de fruita o «corc» de fruita.(DCVB).

Com. i eixem.: Els verms intestinals, (lombrius, tenies, etc.) ya eren conegudes pels nostres menescals, que genericament els denominaven en el nom de *cucs*. No obstant, en l'Edat Mija (sigles XIII i XIV) predominava l'us de *verm* (del llatí *vermis* = cuc), tal com es pot vore en Teodoric.

Dels *verms* del caual (TB, fol CIX)

Pero des del segle XV, s'ha fet us habitualment el terme *cucs* o *cuchs*. Aixina els nomena Manuel Dieç quan s'ocupa d'ells en el seu manuscrit.

Quant lo cauall te *cuchs* en lo ventrell, vos ho coneixereu en asso; que souint se bolca, es grata los costats ab les dens, e volse gratar lo ventrell ab los peus, e te los pels ariçats, e esta tresillat e trist, e si no lo socorreu tantost, los *cuchs* li foraden los budells e pasenli en lo ventre ... (MDP, fol. CIIII)

Estos sintomas de les verminosis, pese a la seua antiguetat migeval, son actualment valits en llinees generals, excepte, llogicament, el desenllaç final.

Es curiosa la terapeutica [jj] que preconisa el mateix autor per al seu tractament.

Vos scriureu en pergami los noms dejus scrits e posaulo al coll del cauall lijat ab un fil; en tres dies li cauran tots los *cuchs*. Aquets son los noms: + lectio libri iob. In diebus illis pro + (MDP, fol. CIIII)

Els texts castellans migevals d'albeiteria tambe s'ocupen dels verms intestinals als que denominen «*gusanos*».

Cuando el cauallo ha *gusano* en el vientre, lo conocerá el ome, que se revuelca e se echa a menudo, e roça en los costados con los dientes e quiere rascarse el vientre con los pies de tras e tiene los cabellos espelustados ... (LCS, sense foliar).

ESPASME

Cast.: espasmo, tétanos.

Var. ort.: spasme, pasme.

Sin.: tetanos, enfustegat, stinia, enredrament.

Etim.: del llatí *spasmus* i esta del grec *spasmos* = espasme, convulsio (DEC) i *tétanos*, pres del grec *teino* = yo estire¹¹. En quat a *enfustegat* per a alguns autors es un derivat de *fusta* (DCVB); encara que per a uns atres (DEC), pareix vindre del llatí *fustigare* = fustigar. I per lo que es referix a *enredrament* provablement procedix del llatí *irretitus* = enredrat, envolicat. El seu sinonim *stinia* es un arcaisme que no figura en cap dels diccionaris consultats.

¹¹ Hutyra, Marek i Manniger. *Patología y Terapéutica especiales de los animales domésticos*. Tom I., p. 382.

Com. i eixem.: El *tetanos*, malaltia infecciosa, encara que no contagiosa, originada per la contaminació de les ferides en el *Clostridium tétani*, era coneguda entre els menescals valencians en el nom d'*espasme* o *pasme*, forma en la que encara se'l coneix actualment entre les gentes de camp.

El terme *espasme*, ja es documenta per Vegeci en torn de 450-500 anys d.C.

E cosa chiara que gli animali patiscono lo *spasimo*, e conoscesi in questo modo cado no subitamente, e se gli distendono le giunture, e palpitano in tutto il corpo, e qualche uolta mandano fuori la schiuma della bocca ... (LV, fol. 102).

La variant ortogràfica *espasme*, la trobem datada per M. Dieç en el segle XV.

Espasme es una passio de niruis que fa contraure aquells deuers de lur naiximent e tot li aquell larch mouiment que acostuma de tenir (...) Altra dem[e]l]nssio o departiment pot pendre *spasme*, car pot esser vniversal que tinga tot lo cors, e particular que tinga tansolament una part del cors (...). E sapiau que lo *espasme* qui ve moderadament e poca, te molts remeis e bons; empero aquella que ve ab furia e en gran quantitat atart si pot donar remey ... (MDE, Cap. CCXX).

Cap preguntar-se si tots els processos que es diagnosticaven com a *espasme*, eren realment *tetanos*. Es possible que la forma que M. Dieç denomina *universal*, vol dir, generalisada, responguera a esta etiologia, mentres que les formes localisades podien ser simples neuralgies o neuritis, en símptomes tetaniformes. Lo que també es cert es, que els texts de menescalia mai relacionen *l'espasme* en l'existència d'alguna ferida, a pesar de que en dita època el cavall dedicat a la guerra les deuria de patir en freqüència. Tampoc se cita la rigidea mandibular tan característica del *tetanos*, cosa que no ocorre en els tractats castellans de menescalia del segle XVI (Francisco de la Reyna), i especialment del XVII (García Conde), que destaquen este símptoma. Resulta també significatiu a favor del *tetanos*, l'ombrivol pronòstic que senyala M. Dieç, en els casos de *spasme generalisat* i intens.

Comentari a banda mereix el terme *enfustegat*, arcaisme que actualment no figura en el DRACV aixina com en el DVCE, o el DCVB i que donada la descripció que es fa del procés, podria significar *envarat*, paraula que reflecteix prou bé l'actitut que adopta el cavall en *tetanos*. El terme *enfustegat*, sols l'hem trobat en Teoderic, que per cert no cita el *d'espasme*.

Lo caual enfustegat e per mal de neruis destrenyents los membres e auegades un poc d'imfladura si que el cuyr es curat, en tal que apenes pot

esser pres o estret ab los ditz. E quant ua sembla «sancfus» quax. (TB, fol. XCIX).

Es important destacar que en la paraula *sancfus* designaven els menescals valencians, la malaltia nomenada *infosura* (proces congestiu de l'interior del caixco) que provocava una forma de camejar envarada.

Tambe mereix ser comentada la paraula *stinia* o *enredrament*, arcaisme citat pels nostres menescals en els seus manuscrits i que estimem relacionat en *l'espasme*. Designaven en estos noms una malaltia caracterisada per una rigidea, especie de paralisis que afectava en principi al coll, pero que en acabant s'extenia per unes atres parts del cos.

Stinia es una malaltia que aue al cauall al coll e dienli *stinia* o *enredrament*. Es aytal malaltia que nos pot lo cauall encorbar ni pot tendre lo coll ne moure atra nenguna part ni pendre la vianda ... (MAP, fol. XXXVII).

Per la seua part M. Dieç, diu lo següent:

Enredrament es una malatía que ue al coll del cauall en los niruis e donali gran dolor en tant quel fa star tot enredrat ho ert que nos pot girar a neguna part ne baxar ni alçar lo cap ni poria pendre la vianda de terra ... (MDP, fol. XXXVI vto.)

Stinia es citada tambe per Álvarez de Salamiella en el seu manuscrit en llengua castellana, del sigle XIV

Estinia es vna enfermedat que auiene al cauallo en el cuello, et dizenle *stinia*, et es tal dolencia que non se puede el cauallo encoruar ni puede tender el cuello, ni mouerlo en otra ninguna parte, ni tomar el comer ... (AS, Cap. LVI).

Una vegada mes podem comprovar aci com en els sigles XIII, XIV i XV, era freqüent el plagi dels manuscrits. No obstant, aço, no utilisa el sinonim *enredrament*, en el seu equivalent castella *enredamiento*.

Per ultim, mes demostrativa en relacio en *l'espasme*, es la datacio de Guy de Chauliac quan diu¹².

Spasme enten Averrois es *enredrament* de membres que no's puguen plegar.

¹² cit. DCVB.

ESTRANGOL

Cast.: estrangol, estrangulamiento.

Var. ort.: estrangolio, strangol.

Sin.: esquinancia, scrófula.

Etim.: Derivat postverbal *d'estrangolar* i este del llatí *strangulare* (DCVB). *Esquinancia* grafia antiga *d'esquinencia*, del baix llatí *esquinantia* = angina. *Escrofula* del baix llatí *scrofulae* = paperes.

Com. i eixem.: La dolencia que es coneix en el nom *d'estrangol*, estímem que no era propiament una malaltia sino una forma clínica greu de *l'adenitis equina* (vid. *adives*), en la que el procés inflamatori invadeix els ganglis límfatics retrofaringeus i infraparotídeus, i inclús les bosses guturals, afectant seriament a la laringe, en lo que es dificulta notablement la respiració, provocant la sensació d'ofegament.

Ya en el segle XIII trobem una referència clara d'este procés en Teoderic.

Altres glanoles quis fan per lo cap dell caual de les quals unes sots la gola qui son imflades (...) per imflament de les quals la gola es imflada e axi lo passament dell alenar es [tan] estret en la gola que lo caual no pot ben respirar. E aquesta malautia es apelada *strangolio*. (TB, fol. XCVII).

De forma semblant s'expressa M. Dieç en el segle XV

Encara ni ha altres glanoles quis fan al cap de cauall les quals crexen e inflen per ventura per les humors del cap del cauall que es refredat a les damunt dites glanoles, devallant del cap de la grossesa e del inflament, per les quals tot lo carcanyell e la gargamella son tancats e per aço lo cauall ab gran treball menja; aquesta malaltia ha nom *estrangol*. (MDE, Cap. LXIV).

En el nom de *escrofula* data ya Vegegi, en torn dels anys 450-500 d.C. este síndrome respiratori.

Molte volte le parotide o *scruphole* infestano la gola de gli animali e gener uno infiagioni nelle fauci, perche stanno con la testa alzata es quasi strangolando (LV, fol. 54).

Es de subrayar la correcta terminologia mèdica de Vegeci en l'ús de termes tals com *infectar-se*, *inflamació* o *fauces*, en lloc de *pegar la malaltia*, *unflor* o *passament de la gola*, com escriuen els nostres menescals; no de bades, se considera que la seua obra original destacà per la qualitat del seu llatí.

També l'ilustre menescal samorà, F. de la Reyna, s'ocupa de *l'estrangol*, en el sinonim de *esquinancia*

Esquinancia es apostema (vid. esta paraula) que se faze en la garganta entre las quixadas sobre la nuez del tragadero (...) las señales con que se manifiesta esta enfermedad es gran tosse y con ronquido que parece que no se puede alentar y el beber a tragos con mucha pena (AFR, fol XI).

LAMPARONS

Cast.: lamparones.

Var. ort.: -

Sin.: verm, verme, cuquas.

Etim.: D'orige incert, lo mes provable es que siga un derivat de *lámpara*, en el sentit de lluent com una llantia, per l'especie de lluentor blanquinosa que te el cutis dels lamparons, a causa de lo estirat que està per la seua mateixa inflamació (DEC). De ser aixina l'ímage pensem que correspondria als de l'especie humana, per lo que el vocable es prendria de la medicina humana, en eixe cas se tractaria d'un castellanisme, lo que sol donar-se en alguns vocables d'ús en menescalía. Els sinonims *cuquas* i *verme*, estan molt relacionats, donat que les arrails *cuc* i *verm* tenen l'analec significat de *cuc*, que recorda l'aspecte de rosari dels *lamparons*.

Com. i eixem.: Els *lamparons* eren la forma cutanea del *vorm* (vid. esta paraula), quan afectava als vasos i ganglis linfatics, generalment de les extremitats, formant una serie de noduls disposts com un rosari que acabaven ulcerant-se i expolsant una mucositat purulenta grissa groguenca.

Als caualls se fa una malaltia que dien *lamparons*, e auells per sobre abundancia de sanch e de inflament de males humors, e deualle per les venes capdals e asen[t]ense en les dites venes, e en los lochs pus abundants en [a]questes humors, mesclanse ab la carn e tornen brach e fan durullons, e obrense e romanen en veri ... (MDP, fol. LVIII).

Per desconeiximent del sistema linfatic, atribuien al venos la localisacio de les lesions en forma de rosari.

Ya en els anys 450-500 d.c. Vegeci cita els lamparons, denominant-los en el sinonim de *verme*.

Signe del male del *uerme*. Questa infirmita del *verme* chiamato da latini morbo farciminoso, por la sua qualita, si conoce da queste segnali ... (LV, fol. 3).

Observe's com el terme *farcimoso*, del llatí *farcio* = embotit, botifarra, llonganiça, etc. torna a recordar-nos la forma cucada de les lesions cutanees.

El terme *verme* seguix utilisant-se en el segle XIII per T. Borgognoni en la seua *Cirurgia dels caualls*, per a designar els lamparons.

Verme es una malautia ques fa en el pits del caual ho prop los coyrons, Depux deuala a les cames e infla e forada les cames (...) e contra lo *uerme* pujan al cap dell caual, lo qual es dit volanus (vid, cimorra). (TB, fol. XCVI vto.)

Tambe en el segle XIII veem datat el terme *lamparons* i el seu sinonim «*cucas*» en el *Libro de los Caballos* de Sach.

Fazense a los cauillos un a enfermedad que dicen *lamparones*, [e] hay otros que dicen *cucas* e se fazen de sobre abundança de sangre e de ayuntamiento de malos humores que descende[n] por las venas capitales (...) e fazese torondos e los torondos abrense e mana aquel verino por ellos ... (LCS).

Els vocables, *lamparons*, *cucas* i especialment *verm* o *verme*, son tambe utilisats per a designar la *linfangitis epizootica*, produida pel fong *Cryptococcus farciminosus*, per confondre esta malaltia en el *vorm* (vid. esta paraula), puix tambe evoluciona en inflamacio purulenta dels ganglis i vasos linfatics cutaneus i subcutaneus, lo que es troba d'acort en la denominacio de «mal del verme» en la que coneixen els italians a la linfangitis. Aço explicaria el diferent comportament en el tractament dels *lamparons* o *verme* puix en el cas de tindre una etiologia *muermosa* serien rebels al mateix i incurables, mentres que si se tractava de la linfangitis, curarien en facilitat i en molts casos espontaneament .

MESELL

Cast.: mesiello (s. XIII), mesillo (s. XIV), miserable.

Var. ort.: masell, mesel.

Sin.: llepros, infestat.

Etim.: del llatí *misellu* = miserable.

Com. i eixem.: En el nom de *mesell* s'ha conegut des de sempre en el regne de Valencia, la malaltia del ganado porci coneguda en el nom de *cisticercosis*, proces parasitari produït per l'implantacio en el teixit muscular del nomenat *Cysticercus cellulosae*, forma larvaria de la *Taenia*

solium o «solitaria», que es desenrolla en l'intestí de l'especie humana, pel consum de la carn de porc infestada per la larva.

Ya en la primera mitat del segle XIV trobem referències concretes sobre el terme *mesell*, en un acord municipal de l'any 1337, pel qual se prohibia vendre carn de porc que patira dita malaltia¹³.

Item han ordenat per toldre corrupció a les gens, que carn de porch o de truja, salada o fresca, que sia pudent o *mesella* alcu no gos vendre en la Ciutat ni en son terme; e qui contra fara, pagara per pena per quantes que vegades contra fara, XX sols. E ultra aço perdra la carn, la qual sera gitada al vayll per tal que no pusca dar corrupció a les gents.

El terme *mesell* segueix mantenint-se encara després de la guerra de Successió, en els documents escrits en castellà. Aixina, apareix durant el segle XVIII en aquells plecs de condicions que es redacten per a l'abast tancat de les carns i productes del porc, els quals dediquen un capítol a dita malaltia¹⁴.

Que respecto de los cerdos que al matadero se encuentren *mesells* se tienen por daños[os] a la salud y se observa quemarlos, para que no se vendan ...

Encara hui, es troba en us entre la gent de camp i els carnicers la paraula *mesell* en alguns pobles de l'interior del regne de València.

No obstant, ya des del segle XIII, el terme que nos ocupa figura en alguns diccionaris castellans com a *mesiello*, que es transforma en *mesillo*, en el segle XV (DME).

En realitat *mesell* no designa una malaltia concreta, puix com hem dit, des del punt de vista etimològic significa desgraciat, miserable, prenent el sentit de lepros en frances, occità i italià antic. Per este motiu, el seu us en els texts i documents de menescalia adopta el significat genèric de repugnant o repulsiu, d'ahi que es faça sinònim de varies malalties (vid. *alvaraç*). Tot aço explica perquè durant sigles, la *cisticercosis* fon identificada en la lepra, arribant-se a denominar *lepra del porc*, i inclus s'aplegaren a dir *lazarinos* els porcs que la patien, terme que nos du també a relacionar la malaltia en la llepra, al ser una paraula en la mateixa arrel que *lazareto* fent al·lusió a Sant Llacer, paradigma del malalt llepros.

¹³ *Llibre de les Ordinacions del Mustaçaf de València*. Rubrica XLVI, 3.

¹⁴ Archiu Historic de l'Ajuntament de València. Serie X, 1, Caixa 3, Leg. 1. *Plec de condicions per a l'abast de carns de porc*, de 30.10.1758.

El terme *cisticerc* (del grec *kjstis* = veixiga i *kerkos* = coa) fon acunyat per Johan August Ephrain Goeze en 1784¹⁵ havent permaneixcut des d'aquell moment en tots els tractats de parasitologia. Mes tart, en 1855, Küchenmeister, descobri la relacio existent entre els cisticercs i la tenia, en unes definitives experiencies demostratives de que el consum de carn en cisticercs, ne duya el desenroll en l'intesti de l'home de la *Taenia solium*.

POSTEMA

Cast.: postema, absceso.

Var. ort.: apostema.

Sin.: absces, flemo, torta.

Etim.: del llati *apostema*, i este del grec *apóstema* = absces. El terme *flemo*, ve del llati *phlegmon* i este a la vegada del grec *phlegmoné*, de *phleguein* inflamar-se (DTCM). I en quant a *absces*, procedix del llati *abscessus* = tumor.

Com. eixem.: En el terme *postema* se referien els nostres menescals als *abscesos*, encara que possiblement englobaven tambe als *flemons*, paraula que nomes l'hem trobada en Vegeci, pero no figura en els manuscrits migevals de menescalia consultats.

Del flemmone cio *postema* calda. Nascono molte uolte nelle ginocchia e nelle gionture o flemmone, o marmore, o mazzi. E questa differenza fra en queste tre specie di *postema* ... (LV, fol. 64 vto.)

En MAP, durant els sigles XIII–XIV, trobem la següent referencia sobre *postema*:

Torta dien a huna malaltia segons *postema* e creix sobre la carn del cauall e dienli foguaça, perque creis semblantmment com hun pan (...) e aquesta malaltia nex de molta sanch pudrida e de humor mala que ve entre cuyr e la carn (...) e deuli hom tallar lo cuyr en mig de la *postema* deius prop de la infladura e moure tota la *postema* e mala humor ab un fust ample e trencarla be ... (MAP, fol. XXXVII vto.)

En els manuscrits castellans del sigle XIV, tambe es fan sinonims *torta* i *postema*, i en aço tornem a trobar un evident plagi.

¹⁵ Cordero del Campillo, M. Comunicacio personal.

Torta es una enfermedat que se faze según *postema*, e creze sobre la carne del cauallo, e dizenle *torta* por que crece assí como semejante a un pan (...) et esta enfermedat nasze de mucha sangre podrida e de humores malos ... (AS, Cap. LVII)

No es estrany que el terme *postema* se fera sinonim de *flemo*, com hem vist en Vegeci; encara que s'ha de senyalar que este ultim vocable, no l'hem tornat a trobar fins als texts de menescalia del sigle XVIII, tals com el de Monto y Roca¹⁶ (1742) o el de García Cabero¹⁷ (1748) els quals ho consideren com a un proces diferent de *postema*. En realitat, son dos procesos que en la majoria dels casos solen succeir-se. El *flemo* es una inflamacio del teixit conjuntiu, especialment subcutaneu, que pot evolucionar cap a un *absces* o *postema*, que normalment requerix la seua obertura com be sabien els nostres menescals, tal com pot vore's en l'eixemple pres de MAP. Tot aço explicaria, perque al considerar durant el medioevo *flemo* i *postema* una mateixa malaltia, no se la nomena mes que en el segon vocable.

El terme *absces*, se documenta moltíssim mes tart, de tal manera que no l'hem trobat en els manuscrits i texts de menescalia, inclús en els del sigle XIX, que foren els ultims que se escrivieren.

PRUIGE

Cast.: prurito, picor, comezón.

Sin.: desfici, coentor.

Var. ort.: pruyge, pruhige, pruhitge.

Etim.: Derivat del llatí *prurire* = picor.

Com. i eixem.: *Pruige* es utilitat en molts casos pels menescals com a sinonim de *ronya* (vid. esta paraula), pel sintoma mes significatiu de la mateixa: la picor; pero en atres ocasions designen en este vocable, no un sintoma sino una malaltia propiament dita, en eixe cas podria tractar-se del nomenat *prurigo* o *pruige esencial*, de naturaleza nerviosa, en relacio en una hiperestesia de la pell

Pruige el trobem ya documentat en el sigle XIII:

¹⁶ Monto y Roca, S. *Sanidad del Caballo*. Ed. Joseph Estevan Dolz. Valencia, 1742.

¹⁷ García Cabero, F. *Instituciones de Albeyteria*. Imp. Vda. de Juan Muñoz. Madrit 1748.

Pruige nex per enterrament de sanc pudrida. E la *pruyge* al comensament prop del coll, fa flonchos en la carn per diuerses locs del cors, el cuyr es pelat e si no es curat torna en roya (TB, fol. CII).

Pensem que no es tractava com creïen els menescals que el *prurige* es transformara en *ronya*, sino que aquell es el primer sintoma en el que esta es manifesta. Com hem dit ades, hi ha uns atres autors de manuscrits de menescalia, que no relacionen el *pruige* en la *ronya*:

Aquella sanch los fa [als caualls] *pruhir* les camés (MDP, fol. 11 vto.)

I lo mateix ocorre en alguns manuscrits castellans del sigle XIII (LCS), o del sigle XIV:

Fazese a los cauillos una enfermedat que disen *purigo* et dissenle así por que arde (...) por que el cauillo se [blanc] a rascar con sus dientes, a rascarse a menudo. Et este *purigo* nasce de pudrida sangre. Et mayormente quando el cauillo trabaia mucho (AS, cap. LXVI).

En estos casos poguera tractar-se d'algun tipo d'herpes o d'eczema.

RABIA

Cast.: rabia, hidrofobia.

Sin.: -

Var. ort.: -

Etim.: del llatí *rabies*= rabia.

Com. i eixem.: La rabia i el seu caracter contagios a través del mos del gos rabios era ya coneguda des de molt antic, encara que llogicament sense saber la causa productora: *el virus rabic*.

En relacio en la menescalia, ya Vegeci la documenta en *Ars Veterinaria*, en torn a l'any 450, de la que diu:

Et questo male anchora conuertisse in *rabbia*, cosi lo conoscerai, rignera come se fusse sano, appetira de mordere un suo pari o un huomo (LV, fol.46).

En el sigle XV, els manuscrits consultats distingüixen entre *erabiar* i *de la mordedura del ca rabios*. Del primer proces M. Dieç diu lo següent:

Ay alguns caualls *q'enrabien* [e] aquesta malaltia se fa dins lo cors com apostema, e primerament se concria en lo cap e daqui se sten per lo cors e ua vers lo cor e quant mes si acosta mes *enrabia* la bestia. (MDP, fol. XXXI vto.)

Al nostre entendre, en este cas no s'esta referint l'autor a la verdadera rabia, sino a un proces cerebral irritatiu, que provoca manifestacions d'excitabilitat epileptiformes.

En el segon cas, *De la mordedura del ca rabios*, la cosa canvia totalment, donat que el proces que per aço podria desenrollar-se en el cavall, no cap dubte que seria la verdadera rabia, a pesar de que els texts no citen la sintomatologia, tal volta per considerar que tot lo mon coneix les manifestacions de «rabiari»; pero curiosament s'ocupen del tractament (!!!) i encara que no es este l'objectiu del nostre treball, no nos resistim, donada la seua curiositat a transcriure lo que en diu Manuel Dieç en el seu manuscrit:

En apres trau lo fetgte del cha mateix e tot exut meteulo en una caçola, e coga tant tro que sia cremat com a carbo, e moleulo, e mesclaulo ab aygua de mar e ab un corn dauloy a beure, e feulo anar VIII dies a la mar (...) e encomanaulo a Santa Quiteria e dauli un çero e un cauall de çera, e ab Deu guarira¹⁸.

RADNYCOLLO

Cast.: radínculo.

Sin.: llobat, lobado, gran apostema.

Var, ort.: radunculo, radoncolo.

Etim.: *radnycollo* es un arcaisme que no figura en els dictionaris etimologics consultats. En quant al terme *llobat*, es un derivat de *llop*, per comparacio de les destrosses que causa la malaltia, en els que presenta un animal mossegat per un llop. Lo mateix ocorre en castella en *lobado*, derivat de *lobo* (DEC).

¹⁸ Resulta significativa la cita a Santa Quiteria, no a soles per ser la protectora de la rabia, sino perque l'autor (Manuel Dieç) majordom d'Alfons el Magnanim, era Alcaide del castell i villa de Vall d'Uxo i a uns quinze quilometros de dita poblacio, se troba una hermita dedicada a dita santa, a la vora del riu Millars, en el terme municipal d'Almassora, poblacio de la que es patrona, per tant res te d'extrany que recomanara visitar dita ermita fent-li ofrena a la santa de un ciri i un exvot en forma de cavallet de cera.

Com. i eixem.: Els diccionaris venen definint *llobat* o *lobado* com a un tumor carbuncos que patixen les cavalleries i el ganado vacu, pero esta definicio requerix algunes puntualisacions.

Se basa la definicio en que antigament el llobat fon confos en el carbuncle, del qual se considerà com una forma especial; fins a que en els ultims anys del sigle XVIII s'aclarirà de modo definitiu que carbuncle i llobat eren malalties distintes; designant-se a esta ultima com a *gangrena enfisematosa*, sent la seua causa productora el *Clostridium chauvoei*.

Ara be, el cavall, no es receptible a la citada bacteria, per lo qual no es pot acceptar que el llobat a que es referixen els texts de menescalia siga dita gangrena, que per una atra part, si que es presenta en freqüencia en el ganado vacu.

Donada la descripcio que es fa en dits texts del *llobat* o *radnycollo*, la malaltia se caracteriza per una tumefaccio edematosa ampla que pot identificar-se en el nomenat *edema maligne*, sent el principal agent productor el *Clostridium septicum*, que infecta les ferides o llagues i en sintomes pareguts als de la gangrena enfisematosa, d'ahi la seua confusio

La datacio mes antiga de la paraula *radnycollo* l'hem trobada en M. Dieç (s. XV) que s'expressa en estos termens:

Radnycollo es una malatia que vol dir infladura ampla, e ha color vermella, e pren lo cuyr e la carn ben pregon, e ab gran calor que ha en si. Lo cauall gitas e bolguas hi stense ab gran dolor. E sis fa en les naffres hi en les conjuctures dels niruis ... (MDP, fol. XXXIX, vto).

Tambe els manuscrits castellans de menescalia del sigle XIV s'expressen del mateix modo i com podem comprovar una vegada mes, el plagi es fa evident.

Radinculo quiere dezir tanto como ynchadura ancha et de uermeja color que iende el cuero e la carne por fondo, per grant calentura que ha en si el cauallo. Et echase e bolcasse et estiendese con dolor. Et fazense en las llagas e en las ynchaduras de los niruios ... (AS, Cap. LX).

Pel contrari, quan els texts sobre menescalia comencen a ser escrits per i per a menescals¹⁹ desapareix la paraula *radnycollo* i es substituïda

¹⁹ Els manuscrits i texts de menescalia dels sigles XIII i XIV, no foren escrits per menescals sino per nobles i cavallers que havien adquirit certa practica en la curacio de les dolencies del cavall o be copiaren de texts mes antics, llatins o araps; i anaven dirigits, mes que als menescals, als cavallers, nobles i reis que necessitaven estos coneiximents per a atendre les malalties dels seus cavalls. Es a partir del sigle XVI, quan son els

per *llobat*, vocable mai usat en els manuscrits dels sigles XIII i XIV, tal com se pot vore en el primer text castella d'esta naturalea, escrit pel notable menescal Francisco de la Reina, en el sigle XVI.

Lobado es apostema (vid. esta palabra) aguda que ligeramente [rápidamente] crece y mata. Los antiguos dicen que el *lobado* es pestilencia en las bestias como en los hombres son las nacidas (¿). Esta apostema se manifiesta con tumor y dolor y con calor encendido ... (AFR, fol. XVII, vto.).

Se destaquen en este eixemple, tres sintomes propis de la gangrena, el creiximent rapit, l'olor putrit i la gravetat, ademes de la calor i dolor que ya se citen en els atres eixemples.

RONYA

Cast.: roña, sarna.

Sin.: sarna, scabies, prurige, cinouella.

Var. ort.: royna, roya, royna.

Etim.: La paraula *ronya* esta relacionada en *arana* = aranya, vocable del llati tarda, del qual derivaria *ranea*, que per canvi del sufix *-aneus*, per *-oneus* els dos equivalents en llati vulgar, donaria *ronea*, i per una variacio modificada *ronya*. (DEC).

Com. i eixem.: La *ronya* o *sarna* es una dermatosis parasitaria contagiosa, produida per *acars* de diferent genero, predominant en el cavall els del genero *Sarcoptes* (*S. equi*) i *Psoroptes* (*P. Equi*) poguent ser transmessa a l'especie humana.

El terme *ronya* en la seua forma ortografica *rogna*, el trobem ya datat per Vegeci en torn als anys 450-500 d.c.

La *rogna* a gli animali oltre ch'è bruto male, genere tal'hora pericolo percioche e contagiosa (...) Ma quando la *rogna* hauesse fatta crosta per uecchiezza deue essere rasa fine al uiuo co'l ferro e doppo fregarlo con acqua, orina d'huomo (...) zolfo, bitume ... (LV, fol. 120 vto.)

Es de destacar que en els unguents i pomades per a tractar la *ronya*, es fea us ya en estes dates del sofre (*zolfo*) que sempre ha seguit utilisant-

menescals els que escriuen estos texts, basant-se ya en gran mida en la seua propia experiencia clinica, mostrant uns coneiximents molt mes cientifics de tal manera que els seus texts deixen de ser simples copies, per a passar a ser tractats sancerament originals, tant en el seu contingut com en l'orde lliterari.

se en esta finalitat, tant en medicina humana com en veterinaria, tal com vorem en uns atres eixemples.

En el segle XIII trobem la paraula *ronya* en varis manuscrits valencians de menescalia, aixina com en texts escrits en castella. Teoderic la cita com a *royna* o *roya*.

Royna o pruryge. Al col dell cauall e per los garrons, e en lo trenc de la coa, arrancha la carn d'rayl. E per asso aytal caual es destret, fregua lo cap sobiran dell coll, e lo trenc d'la coa escorxa auegades d'tot. E es deuen per sobre fluitat d'sanc he d'males humors ... (TB, fol. CII).

Depux sia fet unguent de la *roya* e pruije, maravellos es prouat. Prin soffre, sal, tres grans d'ros de tots eugalment, sien fort picats e mesclats ab fort vinagre e ab oli encorporat tro a espesa d'enguent ... (TB, fol. CII).

En els manuscrits valencians de menescalia del segle XV trobem referencies a la *ronya*, pero tambe es data el terme *sarna* per a designar-la.

Als caualls se fa una malaltia que dien *sarna* e fas per moltes rahons. La primera ve per sobre habundancia de sanch, e grates tant tro que se scorcha el cuyro, se fa tot crosta e estense per tot lo cors ... (MAP, fol. XXVI).

A voltes s'usen indistintament els termens *sarna* i *ronya*.

[Per a] la bestia que ha *sarna* o *ronya*, pendras dues onzes d'argent viu, e dues de sofre e una liura d'alquitra e hun alumbre d'oli e atretant de vinagre ... (MAP, fol. XLII).

El terme *scabies* es tambe utilisat en alguns manuscrits i texts d'albeiteria. Sant Isidoro de Sevilla el data ya durant l'epoca visigoda en les seues *Etymologías*.

... impétigo est sicca *scabies* prominens a corpore cum asperitate et rotunditate formae; hanc vulgus sarnam apellant (cit. en DEC).

I tambe el trobem en MAP (fol. XXV).

Capitol CXX. De la malaltia que dien *scabies*.

En la grafia *escapies* el veem tambe datat en el segle XIII en el *Libro de los caballos*.

Fazese al cauallo vna enfermedat que disen *scapies* e quiere desir tanto como sarna, e fazese en lo cuerpo del cauallo e dicenle asi porque es tal como escama de pescado e esta enfermedat nace de mucha sangre e podrida e de humores ... (LCS, sense foliar).

Indubtablement el terme *scabies* es mes erudit que ronya o sarna, donat que procedix del llatí *scabo* i fon pres per a designar l'especie d'arador propi de la sarna humana: *Sarcoptes scabiei*.

En relacio en el contagi, tots els manuscrits i texts de menescalia destaquen esta forma de transmissio de la malaltia, a la que citen com a una de les causes que l'originen.

Ya en el sigle XIII se parla del contagi de la *ronya* per contacte directe o a través dels atifells d'us comu entre animals malalts i sans, com vorem al final a l'ocupar-nos del terme *contagi*.

Un atre terme utilitat pels menescals valencians, relacionat en la sarna, es *cinouella*, en el que es referien a la nomenada «*sarna de las cuartillas*», denominada aixina per la seua localisacio en la pell de la primera i segona falange (regions de la «cuartilla» i corona), produida per l'acar *Chorioptes equi*.

Cinouella es una malaltia ques fa als caualls, e es de natura de sarna, e fas en les corones, e es una malaltia que consuma totes les corones de les mans. E fas quant li meteu les mans mullades en lo fems, o quant met la ma en ferota fresqua d'ome e no la'y denegen tost (MDP, fol. LVII vto.).

VORM

Cast.: muermo.

Sin.: morbo, malida.

Var. ort. : Borm.

Etim.: del germanic *worm* = materia purulenta.

Com. i eixem.: En la paraula *vorm* designaven els nostres menescals la greu malaltia infecto-contagiosa nomenada *muermo*, propia dels equits i transmissible a l'especie humana; produida per la bacteria *Pseudomonas mallei*, descoberta per Loffler en 1882, malaltia hui desapareguda en els paisos desenrollats.

Esta malaltia era ya coneguda en els sigles IV i V pels hipiatres grecs i romans, com Apsirt i Vegeci²⁰, en el nom de *malida*, i tots els texts i manuscrits de menescalia dels sigles XIII al XVIII continuen ocupant-se

²⁰ Cordero del Campillo, M. *Desarrollo histórico de la medicina preventiva*. Barcelona, p. 23

d'ella, destacant la seua alta contagiositat i atribuint-la a les mes variades etiologies, com podem vore en MAP i MDP.

Vorm es una malaltia ques fa als caualls, e fas per desaginament que prenen los caualls per si; atres sis fa de la pols de la ciuada quant no lan porguat, quant esta mala, o de la pols de la palla (...) e fas en stiu quant va cami e corre molt, e umplexenli les narils de pols e quant deuallan dell nol alimpien nil asaonen com deurien ... (MAP, fol. XVIII)

E per *vorm* li inflen les cuxes e los botons e les illades, e fanli bonys per lo cors, e per cuxes, e per aquells durellons auegades hix hu[n] aygua grogua verminosa. E aquest aytal *vorm* dien li *vorm* ranjl, hi aquest es fort perillos si no es be acorregut a prest (MDP, fol. XXXI vto.)

Ya en el sigle XIII, els manuscrits castellans de menescalia s'ocupen del *vorm*, en el nom de *muermo*.

Fazese a los cauillos una enfermedad que disen *muermo*, e fazese por desainamiento que toma el cauillo en si ... (LCS, sense foliar).

I no falten manuscrits castellans, com el d'Alvarez de Salamiella del sigle XIV en que designen tambe com a *vorm* a la malaltia i nos advertixen de la seua gravetat.

De la enfermedad que dicen *muermo* o *vorm*; esta dolencia se faze de muchas clases (...) Et engendrase quando cayen la flema de la cabeza poco a poco (...) Car si mucho se apodera en el cauillo matelo, et non'y puede omen del mundo dar conseio, si non Dios (AS, cap. V).

Hi ha que aclarir que el *vorm*, presenta tres formes cliniques diferents, que eren considerades pels menescals com a tres malalties distintes, a les que es nomenava tambe de distinta manera. Aixina, la forma nasal era coneguda en el nom de *cimorra* o *chimorra* a la que ya nos hem referit (vid. esta paraula); la cutanea, quan afectava als vasos i ganglis linfatics, a la que denominaven, com tambe hem vist *lamparons* (vid. esta paraula) i per ultim, la cutanea generalisada, en noduls i ulceracions, que la coneixien, com hem dit, per *vorm* *ranil*, considerant-la la forma mes greu.

No obstant, ya en el sigle XV, Manuel Dieç intuia que entre tots estos processos existia una certa relacio

E altra manera se anomena lamparons, dels quals proceheix una malaltia que se anomena verme o cuquaç volable (...) e si lo verme volable se converteix en una malaltia que ha nom cimorra, lo qual comunment se fa, (...) la qual ses deue com lo cauall ha soffrit en temps passat gran refredament en lo cap, e auegades es deue la malaltia que hom apella verm o cuquaç volable, e carregali tant que lo cauall ve a perdre les narils per la gran humiditat; e aquesta malaltia apella hom cimorra ... (MDP, fol. XXVIII).

3. Dels termens contagi i febra.

Considerem que per a finalisar estes bosqueig terminologic, devem de fer referencia als vocables *contagi* i *febra* tan estretament lligats als processos infecciosos i parasitaris.

La paraula *contagi* (del llatí *contagium* = contagi) no l'hem trobada mai en els manuscrits migevals valencians de menescalia. Açò no significa, ni molt manco, que els nostres menescals no conegueren, que varies malalties se podien transmetre d'uns animals a uns altres i inclus d'estos a l'especie humana, encara que el coneiximent real i correcte de la verdadera causa del contagi no te lloc, llogicament, fins a que son descoberts els microbis productors de les malalties contagioses.

Conve recordar a este respecte, que les idees sobre infeccions i contagis, abans de la segona mitat del sigle XIX, en que s'inicia l'era microbiologica en els treballs de Pasteur, giraven en torn de lo que es nomenava *miasmes i efluvis*. Se reservava el nom *d'efluvis* per a les emanacions que produix la descomposicio vegeto-animal dels pantans i el de *miasmes* per a les que procedixen d'animals o de la descomposicio putrida de les seues parts.

Com hem vist ades, en algunes de les malalties citades, els menescals migevals en els seus manuscrits, ne senyalen la transmissio de varies. Tal es el cas de la *rabia, rognà, alvaraç, lamparons, etc.* Sabien ademes que el contagi, no a soles se podia producir per contacte directe, sino tambe a través de l'aigua de beguda, el menjar, els atifells o l'escurada d'us comu, entre malalts i sans, etc.

Per a referir-se ad esta transmissio de les malalties usaven el verp *pegar* o *apegar* (del llatí *picare* = pegar) en el sentit de *escampar, propagar, estendre, contaminar*. Aixina ho veem per eixemple en Teoderic, en el cas de la sarna o *ronya*.

E fet altre si, [es pega] per companya del caual royo com mort ab les dens o com son torquats ab un matex drap; e son cuberts ab aquella matexa cuberta e son fregats en aquell matex loc. E auogades si man[j]uga del menygar dell cauall roynios ... (TB, fol. CII).

I mes tart, en el sigle XV tambe M. Dieç fa us del verp *pegar*, per a referir-se al contagi del *alvaraç* (veja's esta paraula).

Els menescals del sigle XVI usen ya en els seus texts castellans els termens «*contagio*» i «*enfermedad contagiosa*». Aixina ho veem per eixemple en Francisco de la Reyna²¹, quan se referix als *lamparons*, o en Pedro López de Zamora²², a l'ocupar-se del «*muermo*».

Per lo que es referix al terme *febra* (del llatí *febris* = febra) conve advertir des d'un principi, que la febra, entesa com a una estimacio subjetiva de la calor corporal pel tacte (*calentura*) i pels eriçons, era considerada pels menescals com una malaltia i no com un sintoma, com en l'actualitat occurix.

En el sigle XV, Manuel Dieç s'ocupa d'ella i preconisa el següent tractament.

Del cauall que ha *febra*. Deueu pendre dos odres hon haja estat oli e feneulos per lo mitge escalfanlos e meteu los hi en la esquena y en lo ventre y en los pits e apres meteu li un sach de mill torrat ab sal de sobre, e guarira. (MDP, cap. XXXXV).

²¹ De la Reyna, F. *Libro de Albeytería*. Samora, 1547. Ed. facsimil. Lleo, 2002, fol. XIX.

²² López de Zamora, P. *Libro de Albeitería*. Pamplona, 1571. Ed. facsimil. Miranda d'Ebre, 1993, fol. Xiiij.

INDEX ALFABETIC

- Absces: vid. postema
Adives; vid. adives
 Adjues: vid. adives
 Albaras: vid. alvaraç
 Aluaraç: vid. alvaraç
 Aluaras: vid. alvaraç
Alvaraç: vid. alvaraç
 Alvaras: vid. alvaraç
 Alveras: vid. alvaraç
 Apostema: vid. postema

 Borm: vid. vorm

Cimorra: vid. cimorra i vorm
 Cinouella: vid. ronya
 Cisticerco: vid. messell
 Coentor: vid. pruiçe
Contagi: vid. contagi
 Cuchs: vid. cucs
Cucs: vid. cucs
 Cuquas: vid. lamparons
 Cuquas volable: vid. cimorra
 Chamorra: vid. cimorra
 Chimora: vid. cimorra
 Chimorra: vid. cimorra

 Desfici: vid. pruiçe

 Enfustegat: vid. espasme
 Enredrament: vid. espasme
 Esquinancia: vid. estrangol
Espasme: vid. espasme
 Estinia: vid. espasme
Estrangol: vid. estrangol

Febra. vid. febra
 Flemo: vid. postema

Lamparons: vid. lamparons i vorm
 Lobado: vid. radnycollo

 Llepros: vid. mesell
 Llobat: vid. radnycollo

 Malato: vid. alvaraç

 Malida: vid. vorm
 Masell: vid. mesell
 Mesel: vid. mesell
Messel: vid. mesell
 Messell: vid. alvaraç
 Mezel: vid. alvaraç
 Mezillo: vid. alvaraç
 Morbo: vid. vorm

 Pasmè: vid. espasme
 Pagar: vid. contagi
 Picor: vid. pruiçe
Postema: vid. postema
 Pruhige: vid. pruiçe
 Pruhitge: vid. pruiçe
Pruige: vid. proige i ronya
 Pruyge: vid. pruiçe

Rabia: vid. rabia
 Rabia: vid. rabia
Radnycollo: vid. radnycollo
 Radunculo: vid. radnycollo
 Radunculo: vid. radnycollo
 Rogna: vid. ronya
Ronya: vid. ronya
 Roya: vid. ronya
 Royna: vid. ronya

 Sarna: vid. ronya
 Scabies: vid. ronya
 Scrofula: vid. estrangol
 Spasme: vid. espasme
 Stinia: vid. espasme
 Strangol: vid. estrangol

 Tetanos: vid. espasme
 Torta: vid. postema

 Uiues: vid. adives
 Uives: vid. adives

 Verm: vid. lamparons i cucs
 Verme: vid. cimorra i lamparons
 Verms: vid. cucs
Vorm: vid. vorm
 Vorm rani: vid. vorm

BIBLIOGRAFIA²³

- AS. Álvarez de Salamiella. *Libro de Menescalía et de Albeyteria et Física de las bestias*. Manusc. s. XIV. Bib. Nal. de Paris. Codex n° 214. Eixemplar microfilm de la nostra propietat.
- AFR. De la Reyna, F. *Libro de Albeyteria*. Ed. Agustín Paz. Astorga (Lleo), 1547. Facsimil. Lleo, 2002.
- DCVB. Alcover, A. M^a. et al. *Diccionari Català, Valencià, Balear*. 10 vol. Palma de Mallorca, 1978-1979.
- DEC. Corominas, J. *Diccionari etimologic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona, 1983.
- DLE. De Miguel, R. *Nuevo Diccionario Latino-Español Etimológico*. Madrid 1887.
- DME. Martín Alonso, *Diccionario Medieval Español*. 2 vol. Salamanca, 1986.
- DRACV. Real Academia de Cultura Valenciana. *Diccionari Valencia-Castella i Castella-Valencia*. 2 vol. Valencia 1992-1993.
- DRAE. Real Academia Española. *Diccionario de la Lengua Española*. 21^a ed. Madrid, 1992.
- DTCM. *Diccionario Terminológico de Ciencias Médicas*. Salvat Ed. 10^a ed. 1968.
- DTM. Mascaró y Porcar, J. M. *Diccionario Terminológico de Ciencias Médicas*. Barcelona, 1974.
- DVCE. Escrig y Martínez, J. *Diccionario Valenciano-Castellano*. 2 vol. Valencia 1887.
- EI. Martín Alonso. *Enciclopedia del idioma*. 4 vol. Madrid, 1958.
- LCS. Anonim. *Libro de los caballos*. Manusc. S. XIII. Facsimil publicat en 1936 pel filolec G. Sachs. Fotocopia de l'eixemplar que es troba en la *Real Academia Española de la Historia*.
- L.V. Vegetius, P. R. *Ars Veterinaria sive Mulomedicinae*. Manusc. 450-500 d.C. I Quattro libri. Ed. facsimil. Lleo, 2001.
- MAP. Anonim. *Menescalía*. Manus. s. XIII-XIV. Bib. Nal. de Paris. Codex n° 215, fol. 95 al 35. Eixemplar microfilm de la nostra propietat.
- MDE. Diaç, M. *Llibre de Menescalía*. Ed. Johan Rosembach. Barcelona 1515.
- MDF. Infante Don Fadrique. *Libro de Albeyteria*. Manusc. s. XIV. Bib. Nal. de Madrid, sig. Ms/3468. Eixemplar fotocopiado de la nostra propietat.
- MDMs. Dieç, M. *Llibre de Menescalía*. Manusc. s. XV. Bib. Univ. de Valencia, sig. M/624.
- MDP. Dieç, M. *Menescalía*. Manusc. s. XV. Bib. Nal. de Paris. Codex n° 215, fol. 1 al 94. Eixemplar microfilm de la nostra propietat.
- MDV. Dieç, M. *Libro de Albeyteria*. Ed. Juan de Burgos. Valladolid, 1500. Ed. facsimil. Lleo 2001.
- TB. Borgognoni, T. *Cirurgia dels caualls*. Manusc. s. XIII. Bib. Nal. de Paris. Codex n° 212. Anciens fonds 7249. Eixemplar microfilm de la nostra propietat.

²³ Les referències bibliogràfiques figuren per ordre alfabètic de les respectives sigles, que han segut utilitzades per a referir-se ad elles en el text, a fi de poder-les localitzar fàcilment.

SUMARI

S'aporta en este treball un estudi dels termes utilitzats en els manuscrits valencians sobre albeiteria, relacionats en les patologies infeccioses i parasitàries conegudes en l'època migeval, intentant identificar a quin procés dels actualment coneguts se referien en tals denominacions; sometent a judici crític alguns dels conceptes que sobre dites malalties tenien els nostres menescals.

SUMMARY

A study of the terms used in the Valencian manuscripts is contributed in this work on veterinary medicine, related to the infectious and parasitic pathologies known in the medieval time. Trying to find out to what process of at the moment known talked about with such denominations; putting under analysis some of the concepts that on these diseases had ours veterinarians.

SUMARIO

Se aporta en este trabajo un estudio de los términos empleados en los manuscritos valencianos sobre albeiteria, relacionados con las patologías infecciosas y parasitarias conocidas en la época medieval. Intentando averiguar a qué proceso de los actualmente conocidos se referían con tales denominaciones; sometiendo a juicio crítico algunos de los conceptos que sobre dichas enfermedades tenían nuestros albéitares.

Descriptors: Horse's glossary; Infectious and parasitic diseases; Manuscripts of Veterinary medicine; Valencian veterinary.